

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

РЕМНЬОВА Анжеліка Григорівна

УДК 373.5.016:94:316.647.5 (043.3)

**ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УЧНІВ
5-7-Х КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор
Грива Ольга Анатоліївна,
Таврійський національний університет
імені В.І.Вернадського,
професор кафедри культурології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Шевченко Галина Павлівна,
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля,
завідувач кафедри педагогіки;

кандидат педагогічних наук
Койкова Ельзара Імдатівна,
Республіканський вищий навчальний заклад
„Кримський гуманітарний університет”,
старший викладач кафедри педагогічної
майстерності вчителів початкових класів і
вихователів дошкільних закладів

Захист відбудеться 15 вересня 2011 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий 12 серпня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.М.Вольнова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Процес розбудови державності в Україні передбачає втілення у національній свідомості таких загальнолюдських морально-етичних цінностей, які сприяли б незалежності країни, підтримували її внутрішню цілісність, не підривали зовнішнього авторитету. Для формування загальнолюдських цінностей важливими є принципи толерантності, що передбачають побудову людських відносин на основі взаємоповаги та взаєморозуміння. Відповідальність за створення толерантного суспільства в нашій країні значною мірою покладається на освітню систему, оскільки підвалини виховання у підростаючого покоління гуманістичних цінностей, і, зокрема – толерантності як інтегративної якості особистості, закладаються ще з дитинства.

Розв'язання означених завдань в учнівському середовищі значною мірою можливе через викладання низки шкільних предметів: літератури, етики, народознавства, основ правознавства. На особливу увагу заслуговує, зокрема, курс з історії, оскільки він завжди мав великий вплив на формування світогляду учнів, на переконання та дії майбутнього покоління. Загальновідомим є факт, що ставлення до власної історії часто зумовлюється політичною ситуацією в державі, коли окремі представники влади намагаються використати історію для виховання молоді із „запрограмованими” політичними і громадянськими поглядами. Наслідком цього є неспроможність підростаючого покоління об'єктивно аналізувати минуле, прояви інтолерантності, ксенофобії, а іноді – й шовінізму. Викладання історії у сучасній школі може і має сприяти як вихованню національної свідомості, так і засвоєнню учнями загальнолюдських цінностей, має спрямовуватись на створення більш терпимого і демократичного суспільства.

На сучасному етапі розвитку освіти історію перестали розглядати як певну суму знань чи як процес засвоєння фактів і подій. Метою нового підходу до викладання історії є формування в учнів навичок творчого опрацювання одержаної інформації та критичного мислення. Замість того, щоб засвоювати єдину версію, запропоновану в шкільному підручнику, учні мають право на основі набутих знань формувати власну думку шляхом зіставлення різних фактів і позицій. Це сприяє формуванню таких особистісних якостей учня, як відповідальність, самостійність, взаємоповага, терпимість до чужих думок і поглядів, які є ознаками толерантності.

Згідно з навчальними програмами, знайомство з курсом історії починається у 5-му класі, тобто у молодшому підлітковому віці, який є сенситивним для формування багатьох особистісних якостей, у тому числі й толерантності. Саме в цьому віці вчителі та шкільні психологи мають спрямувати виховну роботу з підлітками на формування адекватної самооцінки, самостійності, соціальної активності, відповідальності та партнерської взаємодії на основі взаємоповаги та усвідомлення багатогранності світу.

Толерантність є предметом наукових інтересів філософії, політології, культурології, історії, соціології, психології, педагогіки, що характеризує її багатоаспектність та багатоваріативність. Сучасні науковці визначають

толерантність як певну життєву філософію (О.Грива, В.Лекторський та ін.), як категорію відносин (С.Бондирєва, Д.Колесов, В.Маралов, В.Сітаров та ін.), як правовий принцип (М.Мчедлов, Н.Шилборд та ін.), як толерантну свідомість (О.Асмолов, О.Кондаков, О.Насиновська та ін.), як пізнавальну стратегію (А.Коржуєв, В.Попов та ін.), як особистісну рису (О.Клепцова, Г.Солдатова та ін.).

Вітчизняними та зарубіжними дослідниками (Г.Балл, І.Бех, Т.Білоус, О.Волошина, Б.Гершунський, Е.Койкова, О.Клепцова, О.Матієнко, П.Степанов, Ю.Тодорцева, В.Тишков, О.Швачко та ін.) розкрито низку теоретичних та методологічних питань педагогіки толерантності, зокрема – визначено психолого-педагогічні умови виховання толерантності у підлітків і молоді, розроблено основні методи та засоби, що сприяють підвищенню ефективності педагогічної роботи з формування толерантної особистості тощо. Окремі аспекти виховання толерантної особистості розкриваються у таких концепціях: „педагогіка співробітництва” (Ш.Амонашвілі, І.Волков, Є.Ільїн, В.Шаталов та ін.), „педагогіка ненасильства” (В.Маралов, Г.Сітаров та ін.), „педагогіка культури миру” (О.Безкоровайна, Г.Ковальова, В.Мітіна, А.Сиротенко та ін.).

В основу побудови нашого дослідження було покладено принцип гуманізації педагогічного процесу, що знайшов відображення у працях Л.Занкова, А.Макаренка, А.Маслоу, В.Сухомлинського, Л.Толстого, К.Ушинського, С.Шацького та інших.

Значні кроки у пошуках нових об’єктивних підходів до викладання історії зробили за останнє десятиріччя українські педагоги та історики. Наприклад, П.Полянський, В.Пироженко піднімають питання співвідношення наукової об’єктивності та національної свідомості в історичній освіті; Г.Швидько займається питаннями інтеграції історії України в європейський історичний контекст, не порушуючи при цьому об’єктивності і толерантності. Останнім часом з’явилися статті про виховання толерантності (М.Шимановський, О.Мокрогуз) та формування критичного мислення на уроках історії (М.Шеремет). Важливими кроками у вихованні толерантності у процесі вивчення історії є принципи олюднення історії та деромантизації воєн (О.Удод).

Водночас, слід зазначити, що сьогодні в Україні ще простежується недостатня глибинність наукових розробок у галузі толерантної педагогіки, а у практичному плані не відображені аспекти формування толерантності у шкільних навчальних програмах.

Своєчасність та необхідність нашого дослідження обумовлюється також суперечностями між:

- потребою сучасного суспільства в удосконаленні людських відносин і недостатньою розробленістю проблеми виховання толерантності;
- визнанням необхідності формування толерантності як інтегративної якості особистості вихованців і недостатнім рівнем розробленості педагогічних технологій та конкретних методичних рекомендацій у процесі вивчення окремих шкільних дисциплін, зокрема історичних;
- необхідністю психолого-педагогічного супроводу вихованців 5-7-х класів при залученні до світової і національної історії та культури і недостатнім рівнем розробленості педагогіки толерантності.

Таким чином, актуальність, теоретична і практична значущість проблеми виховання толерантності підлітків, необхідність вивчення та узагальнення наявного практичного досвіду у вихованні толерантності, відсутність конкретних програм і методичних рекомендацій з виховання толерантності під час вивчення окремих шкільних дисциплін, ефективність потенціалу змісту шкільного курсу історії у плані виховання загальнолюдських і демократичних цінностей, зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: „*Виховання толерантності в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії*”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова і є складовою наукового напрямку „Зміст, форми, методи і засоби фахової підготовки вчителів” (протокол № 6 від 25 грудня 2003 року).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол №9 від 27 березня 2008 року) та узгоджена в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №6 від 17 червня 2008 року).

Метою дослідження є узагальнення теоретичних засад формування толерантності, обґрунтування педагогічних умов виховання толерантності в учнів 5-7-х класів загальноосвітніх навчальних закладів і запровадження їх у виховну педагогічну практику при вивченні історії.

Виходячи із поставленої мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. Узагальнити теоретичні підходи до змісту та структури толерантності як інтегративної особистісної якості в контексті сучасних виховних проблем педагогіки.

2. Визначити критерії, розробити показники та виявити рівні сформованості толерантності молодших підлітків у навчально-виховному процесі.

3. Виявити педагогічні умови та обґрунтувати ефективність цілеспрямованості процесу виховання толерантності в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії.

4. Обґрунтувати і розробити модель виховання толерантності в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії та експериментально перевірити ефективність визначених педагогічних умов.

Об'єкт дослідження – процес виховання толерантності.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання толерантності в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії.

Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз філософської, психолого-педагогічної, культурологічної літератури та міжнародних правових документів із проблеми толерантності з метою визначення ступеню цінності даного феномена у розвитку суспільства; аналіз понятійно-термінологічної системи педагогіки толерантності для визначення змісту робочої дефініції, її місця в системі нагальних педагогічних завдань; узагальнення, систематизація, що дозволили певним чином упорядкувати та структурувати матеріал у відповідності до розв'язання дослідницьких завдань; моделювання для встановлення взаємозв'язків між педагогічними умовами, метою,

завданнями, принципами, засобами, формами виховання толерантності в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії та проектування виховної діяльності; *емпіричні* – педагогічне спостереження, бесіда, анкетування, метод експертних оцінок, тестування для виявлення проявів та рівнів сформованості складових толерантності; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний), що дозволив розкрити, довести і перевірити в дії запропоновані модель та умови виховання толерантності у процесі вивчення історії; *математичні* методи обробки експериментальних даних (t-критерій Ст'юдента, χ^2 – критерій Пірсона) з метою підтвердження ефективності запроваджених методів та технологій виховної роботи.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: культурно-історична теорія особистості (Л.Виготський); особистісно-діяльнісний підхід у навчанні (П.Гальперін, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн та ін.); положення теорії гуманістичного виховання (Ш.Амонашвілі, В.Сухомлинський, К.Роджерс, А.Маслоу та ін.); особистісно-орієнтоване виховання (І.Бех, Є.Бондарєвська, О.Савченко, І.Якиманська та ін.); ідеї діалогізму та формування культури діалогу (М.Бахтін, В.Біблер та ін.); теорії національної освіти та виховання (І.Гаспринський, М.Пирогов, Д.Писарєв, Г.Сковорода, Л.Толстой, К.Ушинський та ін.); соціально-психологічні аспекти педагогіки толерантності (О.Асмолов, Г.Бардієр, В.Бойко, О.Грива, І.Гриншпун, Г.Солдатова, Л.Шайгерова та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

- *вперше виявлено* особливості процесу засвоєння молодшими підлітками змісту поняття толерантності та його ролі в особистісному житті; *розкрито* структуру толерантності, що проявляється у взаємодії трьох складових – когнітивної, аксіологічної, поведінкової; *визначено* критерії (усвідомлення цінності толерантного ставлення до оточення, терпимість, комунікативність, чуйність, повагу до інших, відповідальність, соціальну активність, самостійність, критичність, гнучкість мислення), показники і рівні (високий, середній, низький) сформованості толерантності у молодших підлітків; *теоретично обґрунтовано* комплекс педагогічних умов виховання толерантності в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії (актуалізація мотиваційної готовності суб'єктів процесу виховання до створення толерантного освітнього простору (толерантність – цінність); орієнтація змісту програм та навчального курсу історії на розширення знань з проблеми толерантності; організаційно-методична підготовка вчителів історії з метою оволодіння технологіями щодо виховання в учнів толерантності; впровадження у виховну роботу з учнями особистісно-орієнтованих методів та інтерактивних технологій формування толерантності);

- *розроблено й обґрунтовано* модель виховання толерантності в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії, яка включає мету і завдання, зміст, принципи, форми, методи та засоби, а також педагогічні умови виховання толерантності у молодших підлітків;

- *уточнено і поглиблено* зміст та структуру толерантності як інтегративної якості особистості та поведінки, положення про виховання толерантної свідомості та формування толерантного простору на уроках та у позанавчальній роботі;

- *набули подальшого розвитку* форми, методи, засоби виховання толерантності у молодших підлітків у навчальній та позанавчальній діяльності, положення гуманістичного та особистісно-орієнтованого підходів до формування особистості.

Практичне значення одержаних результатів дослідження: апробовано комплекс методик діагностування рівнів сформованості толерантності у молодших школярів, розроблено методичні рекомендації „Виховання толерантності у молодших підлітків у процесі вивчення історії”. Отримані теоретичні висновки та результати дослідження можуть бути використані вчителями історії, класними керівниками, шкільними психологами, працівниками відділів освіти з метою визначення сформованості толерантності учнів у навчально-виховному процесі, для розробки планів і програм факультативів, методичних рекомендацій з окремих гуманітарних дисциплін для учнів 5-7-х класів.

Теоретичні положення дисертації можуть використовуватись при викладанні курсів з педагогіки, психології та методики викладання історії у вищій школі.

Особистий внесок здобувача. У статті “Теоретико-методологічні підходи до виховання толерантності в учнів у процесі вивчення історії”, опублікованій спільно з О.Гривою, авторським є теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми толерантності. В результаті проведеного аналізу виокремлено та охарактеризовано основні концептуальні підходи до проблеми виховання толерантності підлітків, визначено особливості виховання толерантної особистості підлітка в процесі вивчення історії в загальноосвітніх навчальних закладах України.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження доповідалися та отримали схвалення на наукових та науково-практичних конференціях різного рівня: *Міжнародних* – „Міжкультурні комунікації та толерантність в освіті” (МДЦ „Артек”, 2007, 2009, 2010), „Етнічність та влада: нова геополітична карта Європи і проблеми безпеки у Чорноморсько-Каспійському регіоні” (Ялта, 2009), „Професіоналізм педагога у контексті європейського вибору України” (Ялта, 2009, 2010); *Всеукраїнській* – „Формування міжетнічної та міжконфесійної толерантності майбутніх вчителів засобами громадянської освіти” (Київ, 2009); *щорічних науково-звітних конференціях* Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (Київ, 2008 – 2010). Результати дослідження також доповідались на засіданнях кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, на педагогічних нарадах експериментальних загальноосвітніх навчальних закладів.

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес: загальноосвітньої школи I-III ступенів №6 Сімферопольської міської ради Автономної республіки Крим (довідка № 136 від 27.05.2010 р.), Запорізького ліцею “Логос” Запорізької міської ради (довідка №37 від 15.06.2010 р.), Голопристанської загальноосвітньої школи I-III ступенів №3 Херсонської області (довідка №125 від 27.05.2010 р.), шкіл №3, 6, 10; НВК № 2, спеціалізованої загальноосвітньої школи №8 I-III ступенів, Новокаховської гімназії, Корсуньської загальноосвітньої школи I-II ступенів міста Нова Каховка (довідка №01-19/1284 від 27.08.2010 р.).

Експериментальна робота проводилася впродовж 2007-2010 років на базі загальноосвітніх навчальних закладів міст Запоріжжя, Сімферополя, Нової Каховки

та Голої Пристані Херсонської області. В цілому у педагогічному експерименті взяло участь 540 учнів (з них – 276 учнів контрольної групи і 264 учні експериментальної групи) та 34 вчителі.

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження висвітлено у 13 друкованих працях. З них: 1 методичні рекомендації, 6 статей у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України (5 одноосібних, 1 – у співавторстві), 6 тез доповідей.

Загальний обсяг особистого доробку становить 8,2 друкованих аркушів.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 252 найменувань, 16 додатків на 46 сторінках. Загальний обсяг роботи – 236 сторінок, з них основного тексту – 166 сторінок. Роботу ілюстровано 10 таблицями та 11 рисунками, що містяться на 19 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність та ступінь розробленості теми; сформульовано мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження; окреслено теоретичні та методологічні засади, методи дослідження; висвітлено його наукову новизну та практичне значення; подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження у практику; наведено відомості про публікації та структуру роботи.

У *першому розділі* – **“Теоретичні та методологічні основи вивчення толерантності”** – висвітлено сутність, структуру толерантності, варіативність її аспектів та видів; обґрунтовано необхідність виховання толерантності як ціннісної риси особистості в контексті сучасних проблем педагогіки; охарактеризовано концептуальні основи проблеми виховання толерантності в педагогічній теорії; визначено критерії та показники для виявлення рівнів сформованості толерантності у молодших підлітків.

Аналіз теоретико-методологічних підходів до вивчення толерантності (О.Безкоровайна, С.Бондирєва, Б.Гершунський, О.Довгополова, О.Клепцова, М.Міріманова, З.Мубінова, О.Пастухова, П.Степанов, О.Тишков та ін.) дав можливість констатувати, що толерантність є багатоаспектною, міждисциплінарною категорією, яка є предметом наукових інтересів філософів, політологів, культурологів, соціологів, етнологів, психологів, педагогів, а тому діапазон її інтерпретації постійно розширюється. Сьогодні вчені розглядають толерантність як етико-філософську категорію, соціальну цінність, принцип людських взаємовідносин, особистісну якість, правову потребу, соціально-культурний феномен, метод соціально-політичних рішень.

У рамках нашого дослідження *толерантність* розглянуто як загальнолюдську інтегративну якість особистості, що виявляється у здатності підлітка без агресії сприймати відмінні від його власних судження, спосіб життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості людей, які його оточують і встановлення з

ними таких стосунків, де панує довіра, товарииськість, компроміс, співпраця, співпереживання та психологічний комфорт.

Обґрунтовано і розкрито *структуру толерантності* як важливої та необхідної якості особистості, що проявляється у взаємодії трьох *складових*: *когнітивної*, яка пов'язана з усвідомленням історичних, культурних, релігійних особливостей різних народів; вікових, гендерних, соціальних відмінностей представників різних груп; розумінням особливостей розвитку сучасного суспільства; *аксіологічної*, як певних ціннісних установок, що забезпечують визнання значущості особистості та культури, соціальну відповідальність, подолання стереотипів, упереджень, агресії, а також формують рівноправні взаємоповажні стосунки; *поведінкової*, яка проявляється в умінні особистості взаємодіяти і спілкуватися з представниками інших культур або соціальних груп, виявляючи при цьому такі якості особистості: терпіння, емпатію, відсутність агресивності, критичність та гнучкість мислення, соціальну активність, відповідальність, самостійність, позитивну самооцінку.

У якості *критеріїв сформованості толерантної особистості* визначено: усвідомлення цінності толерантного ставлення до оточення, терпимість, комунікативність, чуйність, повагу до інших, відповідальність, соціальну активність, самостійність, критичність, гнучкість мислення. У сукупності цих критеріїв толерантна вихованість може характеризуватися трьома *рівнями*: високим, середнім і низьким, кожний із яких проявляється у відповідних знаннях щодо толерантності, установках та у поведінці вихованців.

Високий рівень характеризується міцними, різнобічними знаннями вихованців про сутність толерантності, усвідомленням значущості толерантності в сучасному суспільстві, поважним ставленням до інших; виявленням співчуття, чуйності та відповідальності, ініціативністю та самостійністю, критичністю і гнучкістю мислення, готовністю прислухатися до думки інших, терпимістю у стосунках з іншими, стриманістю та виваженістю у поведінці; вмінням здійснювати контроль за власною поведінкою та поведінкою інших; *середній рівень* проявляється у достатніх, але не повних знаннях підлітків про сутність толерантності, вони усвідомлюють необхідність толерантності у сучасному суспільстві, але не завжди можуть пояснити, у чому вона полягає; з повагою ставляться лише до тих людей, які для них є авторитетом; виявляють співчуття та чуйність в основному до близьких людей і друзів; демонструють відповідальність лише при належному контролі зі сторони дорослих, малоініціативні, рідко виявляють самостійність і часто наслідують загальноприйняті стереотипи; визнають існування іншої точки зору, але не завжди готові її сприйняти; не завжди критично оцінюють власні вчинки й у своїх невдачах схильні звинувачувати інших або обставини; *низький рівень* мають учні з поверхневими знаннями про сутність толерантності, які не усвідомлюють необхідність цієї якості у сучасному суспільстві; критичність і гнучкість мислення у них погано розвинені; у своїх невдачах завжди звинувачують інших або обставини; не визнають існування іншої точки зору; майже не проявляють співчуття та поваги до інших; не виявляють ініціативи у навчанні чи громадських справах; мислять стереотипно; виявляють нетерпимість, нестриманість, агресивність, конфліктність.

Встановлено, що толерантність є інтегративною якістю особистості, яка проявляється на рівні моральних переконань, індивідуально-психологічних властивостей та поведінки (О.Асмолов, С.Бондирєва, Д.Колесов, О.Клепцова, Г.Солдатова та ін.). Дотримуючись цих положень, у рамках нашого дослідження під вихованням толерантності ми розуміли складний багатогранний процес формування в учнів таких якостей толерантної особистості, як врівноваженість, розвинена емпатія, відповідальність, критичність та гнучкість мислення; сприяння підвищенню соціальної активності підлітка, розвитку його здатності без агресії сприймати відмінні від його власних судження, спосіб життя, характер поведінки, зовнішність тощо, встановлення з іншими людьми стосунків довіри, товариськості, компромісу, співпраці. Цей процес передбачає також оволодіння системою знань про толерантність, зокрема – в площині вивчення історії, набуття досвіду практичної діяльності з формування толерантного ставлення до навколишнього соціального середовища.

Встановлено, що виховання усього комплексу особистісних характеристик толерантності школярів визначає можливість вирішення найважливіших проблем сучасної педагогіки, а саме: формування гуманістичного світогляду, соціалізація особистості, формування і розвиток життєвих компетентностей, розвиток міжкультурних комунікацій та виховання свідомої громадянської позиції. Вихідними стратегіями виховних впливів визначено: антропологічний, діяльнісний, особистісно-зорієнтований, культурологічний підходи, концепції діалогової взаємодії, теорії критичної педагогіки та педагогіки трансгресії. Виявлено, що ефективність виховання толерантності у підлітковому віці можлива за умов дотримання принципів цілісності та цілеспрямованості, індивідуальності, суб'єктності, полікультурності, врахування сенситивних періодів розвитку особистості, єдності задекларованих цінностей і реальних життєвих стосунків, соціальної обумовленості та створення толерантного простору.

Доведено, що для успішного вирішення проблеми виховання підростаючого покоління у дусі толерантності, миролюбства, співробітництва, поваги прав і свобод інших людей можуть бути використані уроки історії, а також позаурочна діяльність із застосуванням історичного матеріалу, при дотриманні відповідних умов та принципів виховних стратегій.

Наголошено, що сенситивним для формування толерантності як інтегрованої особистісної властивості є молодший підлітковий вік, саме в якому і починається цілеспрямоване вивчення історії. Сенситивність підліткового віку щодо виховання толерантності зумовлена, насамперед, розвитком психічних функцій, який сприяє розширенню пізнавальної сфери, опануванню навичками самостійної діяльності, прагненню до самовираження, розширенню соціального простору, в якому встановлюються нові взаємовідносини з дорослими та однолітками.

Визначені вихідні теоретичні положення послужили основою для побудови експериментальної частини дисертаційного дослідження.

У другому розділі – **“Дослідно-експериментальна робота з виховання толерантності в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії”** – представлено результати проведеного експериментального дослідження особливостей

усвідомлення та стану сформованості толерантності в учнів 5-7-х класів та у вчителів історії; виявлено педагогічні умови, обґрунтовано модель виховання толерантності в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії; висвітлено якісні та кількісні результати апробації та впровадження обґрунтованих положень у навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл.

Експериментальне дослідження включало три етапи. На *першому (організаційному) етапі* було розроблено методику педагогічного експерименту, підібрано комплекс діагностичного інструментарію щодо вивчення особливостей усвідомлення та рівнів сформованості толерантності молодших підлітків й учителів, підготовлено методичні рекомендації та програми виховних заходів, узгоджено програму дій з керівниками, заступниками та педагогами експериментальних загальноосвітніх навчальних закладів, здійснено їх підготовку до роботи з експериментальними матеріалами.

Другий (основний) етап експерименту включав дослідницьку роботу з визначення особливостей усвідомлення та сформованості толерантності у молодших підлітків (540 осіб) та вчителів (34 осіб). З цією метою було використано низку психодіагностичних методик, адаптованих до завдань дослідження (опитувальник “Індекс толерантності” Г.Солдатової, О.Кравцової, О.Хухлаєва та Л.Шайгерової, тест „Комунікативна толерантність” В.Бойка, тест на визначення поведінки у конфлікті К.Томаса).

Узагальнення отриманих результатів засвідчило, що високий рівень сформованості толерантності мають лише 7,2% учнів (що складає 39 осіб із досліджуваної вибірки); середній рівень сформованості толерантності виявлено у 62,6% вихованців (338 осіб); низький рівень сформованості толерантності мають 30,2% вихованців (163 особи). Констатовано, що кількісна динаміка прояву рівнів сформованості толерантності впродовж молодшого підліткового віку незначна.

Отримані результати констатувального експерименту переконливо засвідчили необхідність створення спеціальних умов та освітнього простору для виховання толерантності молодших підлітків. Реалізація цих завдань вимагала обґрунтування та розробки *моделі виховання толерантності учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії* (рис.1). Вибір форм і методів виховання толерантності в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії визначався у відповідності з виявленими *педагогічними умовами*: 1) актуалізацією мотиваційної готовності суб'єктів процесу виховання до організації толерантного освітнього простору (толерантність – цінність); 2) орієнтацією змісту програм та навчального курсу історії на розширення знань з проблеми толерантності; 3) організаційно-методичною підготовкою вчителів історії з метою оволодіння технологіями виховання в учнів толерантності; 4) впровадженням у виховну роботу з учнями особистісно-орієнтованих методів та інтерактивних технологій формування толерантності.

Реалізація комплексу виховних заходів, з урахуванням принципів та педагогічних умов, описаних у моделі, відбувалась упродовж двох років в експериментальних класах базових шкіл. До експериментальної групи було включено 264 учні, до контрольної – 276, з приблизно однаковими вихідними даними щодо рівнів сформованості толерантності.

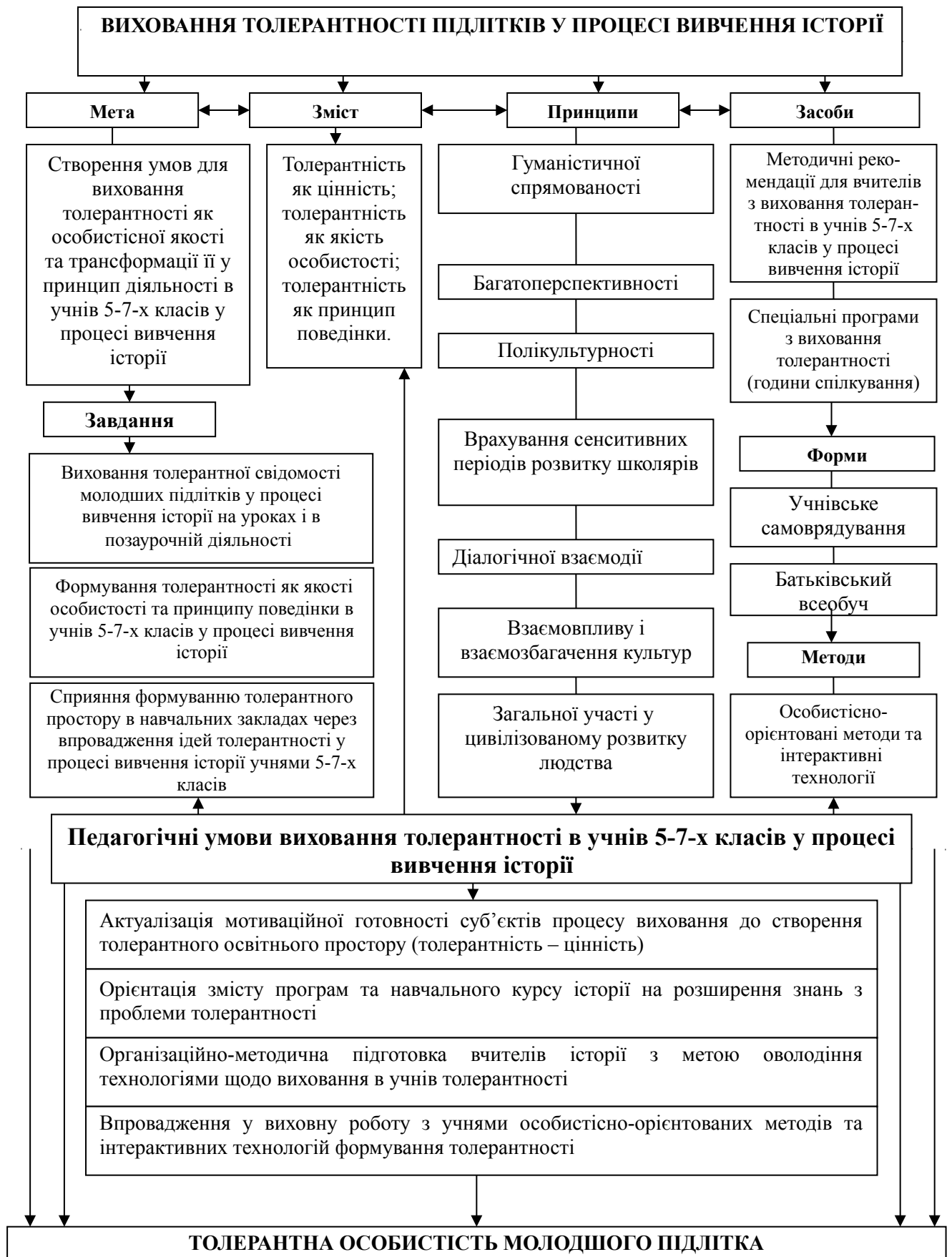

Рис.1. Модель виховання толерантності в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії

Відповідно до окреслених педагогічних умов актуалізація мотиваційної готовності учнів до створення толерантного освітнього простору відбувалась під час годин спілкування „Що таке толерантність?” та вступних бесід на уроках історії.

Враховуючи специфіку та вікові особливості вихованців, зміст навчального матеріалу (5-й клас – предмет „Вступ до історії України”, 6-й клас – інтегрований предмет „Історія України. Всесвітня історія”, 7-й клас – курси „Історія України” та „Всесвітня історія”) було доповнено методичними рекомендаціями „Виховання толерантності у молодших підлітків у процесі вивчення історії” та спеціально розробленим глосарієм окремо до кожного курсу.

З метою оволодіння технологіями щодо виховання толерантності в учнів (рольові ігри, метод проектів, дискусії та ін.) організовано методичну підготовку вчителів історії на засіданнях міського методичного об'єднання вчителів історії, педагогічних нарадах експериментальних шкіл та під час взаємного відвідування уроків вчителями, залученими до експерименту. Забезпеченню науково-теоретичної, психологічної та практичної готовності вчителів до реалізації теоретичної моделі виховання толерантності на практиці сприяв організований педагогічний лекторій, під час якого прочитано низку лекцій: „Сутність та характеристика толерантності в контексті сучасних проблем педагогіки”, „Формування толерантного середовища в навчальних закладах – запорука ефективності навчально-виховного процесу”, „Виховання толерантності в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії” та ін.

На уроках історії в 5-7-х класах вчителі, орієнтуючись на подані експериментальні матеріали, ознайомлювали учнів із понятійним апаратом і різноманітністю толерантних / інтолерантних проявів, спираючись на історичні приклади.

У процесі виховання толерантності у молодших підлітків у позаурочній роботі було застосовано спеціально розроблену систему виховних заходів, побудованих на історичному матеріалі, що сприяли формуванню в учнів навичок толерантної взаємодії: години спілкування “Всі ми різні, всі ми рівні”, “Конфлікт та шляхи його подолання” та ін.; бесіди “Що означає бути толерантною людиною?”, “Твої права та обов'язки” та ін.; конференції “Порушення прав народів – шлях до війни”, “Діти – посланці миру”, “Земля – наш спільний дім”, “Я – моя родина – моя країна Україна”; диспут “Захід - Схід: діалог двох культур чи протистояння?”; дискусію “Чия релігія істинна?”; історичні ігри, КВК, уявні подорожі, лицарські турніри.

Контрольні зрізи, проведені на *третьому підсумковому етапі* дослідження (рис.2), засвідчили, що у підлітків експериментальних груп відбулось підвищення показників високого рівня сформованості толерантності (з 7,2% до 21,2%), при одночасному зменшенні низьких показників (з 30,3% до 4,9%). Використання χ^2 – критерію Пірсона доводить статистичну значущість ($\chi^2=15,11$) змін, що відбулись у показниках толерантності експериментальної групи на рівні похибки не більше за 0,05.

Експертні оцінки сформованості толерантності в учнів 5-7-х класів (табл.1), надані вчителями за п'ятибальною шкалою, показали, що зростання міри прояву у підлітків якостей толерантності відбулось у такій послідовності: „відповідальність”, „комунікативність”, „самостійність”, „вміння зрозуміти іншого”, „чуйність”, „повага до інших”.

Рис. 2. Динаміка рівнів сформованості толерантності у молодших підлітків експериментальних та контрольних класів

Водночас значно знизився рівень прояву складових інтолерантності в учнів експериментальних класів, зокрема „агресивності” (з 1,26 до 0,45 балів) та „конфліктності” (з 1,57 до 0,53 бали). Використання t-критерію Ст’юдента доводить, що на рівні статистичної достовірності зміни відбулись за показниками відповідальності ($t=4,675$; при $p \leq 0,05$), комунікативності ($t=4,173$; при $p \leq 0,05$); самостійності ($t=3,843$; при $p \leq 0,05$).

Таблиця 1

Динаміка середніх показників домінуючих проявів толерантності / інтолерантності в учнів 5-7-х класів

Домінуючі прояви	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Вміння зрозуміти іншого	3,81	3,84	3,92	4,25
Комунікативність	3,63	3,62	3,81	4,21
Відповідальність	2,86	2,89	3,12	3,51
Чуйність	3,93	3,92	4,22	4,33
Повага до інших	3,78	3,82	3,96	4,28
Самостійність	2,97	3,01	3,14	3,49
Конфліктність	1,55	1,57	1,32	0,53
Агресивність	1,28	1,26	1,02	0,45
Кількість осіб	276	264	276	264

У контрольній групі значущої динаміки не відбулося, хоча деякі позитивні зміни у прояві толерантних якостей учнів контрольних груп теж зафіксовані. Не так суттєво в учнів контрольних груп знизився і рівень прояву ознак інтолерантності: „агресивності” з 1,28 до 1,02 балів та „конфліктності” з 1,55 до 1,32 балів.

Загальний порівняльний аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи засвідчив ефективність визначених педагогічних умов для виховання толерантності

в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії та необхідність впровадження розробленої нами моделі у навчально-виховну роботу шкіл України з метою забезпечення її цілеспрямованості.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та експериментальне вирішення проблеми виховання толерантності молодших підлітків засобами шкільного курсу історії, яке виявилось у визначенні особливостей усвідомлення та рівнів сформованості толерантності підлітків, виявленні педагогічних умов, а також розробці на цій основі моделі та апробації системи виховної роботи з підлітками, вчителями, батьками.

Результати теоретичного та експериментального дослідження засвідчили вирішення поставлених завдань та дали підстави для таких *висновків*:

1. Виховання толерантності у молодших підлітків є важливим для вирішення таких проблем сучасної педагогіки, як формування гуманістичного світогляду, соціалізація особистості, розвиток життєвих компетентностей, міжкультурних комунікацій та становлення свідомої громадянської позиції. Встановлено, що *толерантність* є загальнолюдською інтегративною якістю особистості, що виявляється у здатності підлітка без агресії сприймати відмінні від його власних судження, спосіб життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості людей, які його оточують і встановлення з ними таких стосунків, де панує довіра, товариськість, компроміс, співпраця, співпереживання та психологічний комфорт. Обґрунтовано і розкрито *структуру* толерантності як важливої та необхідної якості особистості, що проявляється у взаємодії трьох складових: когнітивної, аксіологічної та поведінкової.

2. Сформованість толерантності як інтегративної якості молодших підлітків охарактеризована за такими *критеріями*, як усвідомлення цінності толерантного ставлення до оточення, терпимість, комунікативність, чуйність, повага до інших, відповідальність, соціальна активність, самостійність, критичність, гнучкість мислення; і представлена трьома *рівнями*: *високий*, який характеризується глибокими знаннями учнів про сутність толерантності, визнанням та навичками позитивної взаємодії з представниками різних культур і соціальних верств, уміннями співпереживати іншим, готовністю виявляти ініціативу, бережливим ставленням до світу в цілому; *середній*, що відображає визнання підлітками багатоманітності світу, можливості вибору альтернатив поведінки у різних життєвих ситуаціях, доброзичливість та готовність прийти на допомогу іншим і, водночас, низьку ініціативу та неглибоке усвідомлення сутності та цінності толерантності; *низький* рівень свідчить, що підлітки не розуміють змісту і значення толерантності, виявляють байдужість, небажання конструктивно спілкуватися, неповагу до опонентів, егоїстичність, малу активність у суспільному житті, вони часто нетерпимі до іншої точки зору, некритичні, агресивні.

Виявлено, що усвідомлення молодшими підлітками змісту та значення поняття толерантності, її цінності та готовність толерантно взаємодіяти, характеризується

перевагою середнього рівня. Між рівнями усвідомлення змісту і значення толерантності та сформованістю її проявів (чуйність, вміння розуміти іншого, повага до іншого, комунікативність, самостійність, відповідальність) існує тісний взаємозв'язок. Прояви інтолерантності (агресивність, конфліктність) найчастіше спостерігаються у молодших підлітків із низьким рівнем розуміння її змісту і необхідності цієї якості самій особистості. У сформованості загального показника толерантності молодших підлітків також переважає середній рівень (62,6 %), що вказує на необхідність її цілеспрямованого виховання.

3. Виявлено *педагогічні умови* виховання толерантності в учнів молодшого підліткового віку: 1) актуалізація мотиваційної готовності суб'єктів процесу виховання до організації толерантного освітнього простору (толерантність – цінність); 2) орієнтація змісту програм та навчального курсу історії на розширення знань з проблеми толерантності; 3) організаційно-методична підготовка вчителів історії з метою оволодіння технологіями виховання в учнів толерантності; 4) упровадження у виховну роботу з учнями особистісно-орієнтованих методів та інтерактивних технологій формування толерантності. Їх реалізація сприяла забезпеченню цілеспрямованості у вихованні толерантності у процесі вивчення історії.

4. Розроблено модель виховання толерантності в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії, яка включає мету, завдання, зміст, педагогічні умови виховних впливів, форми, методи і засоби виховання та становить собою сукупність пізнавально-аналітичних дій вчителя під час проектування діяльності з виховання толерантності на основі принципів гуманістичної спрямованості, багатоперспективності, полікультурності, врахування сенситивних періодів розвитку школярів, діалогічної взаємодії, взаємовпливу і взаємозбагачення культур, загальної участі у цивілізованому розвитку людства. Базовою основою моделі стали виявлені педагогічні умови, що передбачили організацію спільної діяльності учнів і зумовили розв'язання основних завдань – виховання толерантної свідомості молодших підлітків у процесі вивчення історії на уроках і в позаурочній діяльності; формування толерантності як якості особистості та принципу поведінки в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії; сприяння формуванню толерантного простору в навчальних закладах через упровадження ідей толерантності у процесі вивчення історії учнями 5-7-х класів, що в сукупності формує досвід толерантної поведінки, побудову толерантних взаємовідносин вчителів з учнями на основі педагогічної підтримки.

5. Доведено, що толерантність як особистісну рису і ціннісну установку поведінки можна виховувати в молодшому підлітковому віці шляхом цілеспрямованих впливів з використанням історичного матеріалу. Доцільність упровадження комплексу виховних впливів у навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл України, з урахуванням означених педагогічних умов, підтверджено результатами апробованої авторської моделі виховання толерантності в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії, доведено позитивною динамікою сформованості як загального рівня толерантності, так і окремих її складових як у

учнів, так і вчителів, підвищенням інтересу учнів до вивчення історії, їх особистісним зростанням.

Результати дослідження не вичерпують усіх аспектів означеної проблеми. *Перспективи* її подальшого розв'язання ми вбачаємо у створенні цілісної моделі виховання толерантності в учнів 5-11-х класів у процесі вивчення історії, а також у виявленні можливостей інших навчальних предметів щодо формування толерантності; розробці навчально-методичного посібника для вчителів загальноосвітніх шкіл; вивченні можливостей і специфіки формування толерантності в учнівської молоді різних вікових періодів та створенні єдиної програми виховання толерантності в учнів загальноосвітніх та вищих навчальних закладів України.

Основні результати дослідження відображено в таких публікаціях автора:

1. Ремньова А.Г. Виховання толерантності у молодших підлітків у процесі вивчення історії / А.Г.Ремньова : Методичні рекомендації для вчителів історії, класних керівників та студентів психолого-педагогічних спеціальностей університетів. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011 р. – 60 с.

2. Ремньова А.Г. Виховання толерантної особистості учня у процесі вивчення історії засобами інтерактивних методів навчання / А.Г.Ремньова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова : зб. наук. праць / [Ред. кол. Н.В.Гузій (відповідальний редактор) та ін.] – Вип. 8 (18). – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С.164-167. – (Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики).

3. Ремньова А.Г. Виховання толерантності в учнів у процесі вивчення історії / Анжеліка Ремньова // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2009. – №3. – С.50-54.

4. Ремньова А.Г. Теоретико-методологічні підходи до виховання толерантності в учнів у процесі вивчення історії / О.А.Грива, А.Г.Ремньова // Наукові записки [зб. наук. праць] / [М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М.П.Драгоманова; укл. Л.Л. Макаренко]. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – С.61-71 – (Серія педагогічні та історичні науки). – Випуск LXXXIII (83).

5. Ремньова А.Г. Сутність та характеристика толерантності в контексті сучасних проблем педагогіки / А.Г.Ремньова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова : зб. наук. праць / [Ред. кол. Н.В.Гузій (відповідальний редактор) та ін.]. – Вип. 11 (21). – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. – С. 41-45. – (Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики).

6. Ремньова А.Г. Виховання міжконфесійної толерантності майбутнього вчителя історії /А.Г.Ремньова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова : зб. наук. праць / [Ред. кол. Н.В.Гузій (відповідальний редактор) та ін.]. – Вип. 13 (23). – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. – С. 80-84. – (Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики)

7. Ремньова А.Г. Роль вчителя історії у вихованні толерантності в учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України / А.Г.Ремньова // Проблеми сучасної

педагогічної освіти : зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2010. – Вип.27. – Ч. 1. – С.200-207. – (Сер.: Педагогіка і психологія).

8. Ремньова А.Г. Виховання толерантності в учнів у процесі вивчення історії / А.Г.Ремньова // Міжнародна науково-практична конференція [„Міжкультурні комунікації та толерантність в освіті”] : зб. матеріалів / Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Міжнародний дитячий центр „Артек”; наук. редактор О.А.Грива. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.46-51.

9. Ремньова А.Г. Педагогічні умови виховання толерантності в учнів у процесі вивчення історії / А.Г.Ремньова // Міжнародна науково-практична конференція [„Міжкультурні комунікації та толерантність в освіті”] : зб. матеріалів / Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Міжнародний дитячий центр „Артек”; наук. редактор О.А.Грива. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – С.115-121.

10. Ремнёва А.Г. Механизмы воспитания межнациональной толерантности учащихся в общеобразовательных учебных заведениях Украины / А.Ремнёва // Этничность и власть: новая геополитическая карта Европы и проблемы безопасности в Черноморско-Каспийском регионе : материалы VIII междунар. семинара, 21-23 мая 2009 г., Ялта / Под ред. Т.А.Сенюшкиной. – Севастополь : ЭКОСИ-Гидрофизика, 2010. – С.214-217.

11. Ремньова А.Г. Толерантність як складова професійної культури сучасного вчителя історії / А.Г.Ремньова // Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [“Професіоналізм педагога в контексті європейського вибору України”], (22-23 вересня 2009 р., Ялта) : зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2009. – ч.2. – С. 105-108.

12. Ремньова А.Г. Виховання міжетнічної та міжконфесійної толерантності в учнів у процесі вивчення історії / А.Г.Ремньова // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : матеріали звітної-наукової конф. викладачів університету за 2009 рік, 10-11 лютого 2010 року / [Укл. Г.І.Волинка, О.В.Уваркіна, О.П.Симоненко, О.П.Ємельянова]. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. – С.154-157.

13. Ремньова А.Г. Компетентнісний підхід у процесі формування толерантності підлітків засобами історичних дисциплін / А.Г.Ремньова // Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [„Професіоналізм педагога в контексті європейського вибору України”], (23-25 вересня 2010 р., Ялта) : зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2010. – ч.1. – С.126-129.

АНОТАЦІЇ

Ремньова А.Г. Виховання толерантності в учнів 5-7-х класів у процесі вивчення історії. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2011.

У дисертаційному дослідженні висвітлено сутність та значення виховання толерантності підлітків у контексті сучасних проблем педагогіки; охарактеризовано концептуальні основи педагогіки толерантності; визначено структуру толерантності у молодших підлітків.

Експериментально вивчено особливості усвідомлення молодшими підлітками змісту поняття толерантності та його значення в особистісному та суспільному житті; визначено критерії, показники та рівні (високий, середній, низький) сформованості толерантності у молодших підлітків; обґрунтовано та апробовано модель виховання толерантності молодших підлітків, що включає мету, завдання, зміст, принципи, форми, засоби, методи, педагогічні умови; сформульовано методичні рекомендації вчителям з виховання толерантності засобами історії як на уроках, так і в позаурочній діяльності.

Ключові слова: толерантність, педагогіка толерантності, виховання толерантності, структура, критерії, рівні сформованості толерантності, історія, педагогічні умови, модель виховання толерантності.

Ремнёва А.Г. Воспитание толерантности в учащихся 5-7-х классов в процессе обучения истории. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2011.

Диссертация посвящена вопросам воспитания толерантности младших подростков на уроках истории и во внеурочной деятельности в общеобразовательных школах.

В работе обосновано, что воспитание толерантности младших подростков позволяет решить ряд важнейших педагогических задач, в частности – формирования гуманистического мировоззрения, социализации личности, развития жизненных компетентностей, межкультурных коммуникаций, становления сознательной гражданской позиции. В результате проведенного теоретического анализа научной литературы уточнено, что толерантность в качестве общечеловеческой ценности проявляется в способности личности без неприязни и агрессии воспринимать отличия национальных особенностей, суждений, способа жизни, характера поведения, внешности и тому подобных особенностей других людей и строить с ними отношения, основанные на принятии, доверии, компромиссе, содружестве, сопереживании, психологическом комфорте. На основе зарубежного и отечественного опыта воспитания толерантности обоснована роль школьного курса истории в этом процессе.

Раскрыто содержание толерантности, которое проявляется во взаимодействии трех составляющих: когнитивной (осознание и принятие исторических, культурных, религиозных различий разных народов, возрастных, гендерных, социальных отличий представителей разных групп), аксиологической (наличие определенных ценностных установок, социальной ответственности, взаимоуважающих отношений, отсутствие предвзятости, агрессии, стереотипов), поведенческой (умение взаимодействовать с представителями разных народностей, культур, социальных

групп, проявляя эмпатию, терпение, критичность мышления, ответственность, самостоятельность).

В результате эмпирического исследования выявлено, что сформированность толерантности как интегрального качества личности в младшем подростковом возрасте может быть охарактеризована наличием таких критериев, как осознание ценности толерантного отношения к окружающим, терпимость, коммуникативность, чуткость, уважение других, ответственность, социальная активность, самостоятельность, критичность мышления и представлена тремя уровнями: высоким, средним, низким. Высокий уровень характеризуется глубокими знаниями учащихся о сути толерантности, признанием и навыками позитивного взаимодействия с представителями разных культур и социальных слоёв, умением сопереживать другим, готовностью проявлять инициативу, бережливым отношением к миру в целом; средний уровень отображает признание подростками многомерности мира, возможности выбора альтернатив поведения в разных жизненных ситуациях, доброжелательность и готовность прийти на помощь другим и, одновременно, низкую инициативу, а также слабое осознание сути и ценности толерантности; низкий уровень свидетельствует о том, что подростки не понимают смысла и значения толерантности, проявляют равнодушие, нежелание конструктивно общаться, неуважение к оппонентам, эгоистичность, слабую активность в общественной жизни, они часто нетерпимы к иной точке зрения, некритичны, агрессивны.

Выявлено, что осознание младшими подростками содержания и значения толерантности, ее ценности, а также их готовность толерантно взаимодействовать характеризуются преобладанием среднего уровня. При этом проявления интолерантности (агрессии, конфликтности) наблюдаются преимущественно у подростков с низким уровнем понимания содержания и необходимости этого качества личности.

С учетом теоретического анализа и результатов исследования была разработана и апробирована модель воспитания толерантности учеников 5-7-х классов в процессе обучения истории на уроках и во внеурочной деятельности, включающая цель, задачи, содержание, принципы, условия, средства и методы. Базовой основой модели стали педагогические условия воспитания толерантности у младших подростков: 1) актуализация мотивационной готовности субъектов процесса воспитания к организации толерантного образовательного пространства (толерантность – ценность); 2) ориентация содержания программ и учебного курса истории на расширение знаний по проблеме толерантности; 3) организационно-методическая подготовка учителей истории с целью овладения технологиями воспитания толерантности в учащихся; 4) внедрение в воспитательную работу с учениками личностно-ориентированных методов и интерактивных технологий формирования толерантности.

Доказано, что толерантность как личностную черту и ценностную установку можно воспитывать путем целенаправленных влияний с использованием исторического материала. Разработаны методические рекомендации для учителей

истории по воспитанию толерантности, как на уроках истории, так и во внеурочной деятельности.

Ключевые слова: толерантность, педагогика толерантности, воспитание толерантности, структура, критерии, уровни сформированности толерантности, история, педагогические условия, модель воспитания толерантности.

Remnova A.G. The education of tolerance of the students of 5-7th forms in the process of study of history. – Manuscript.

The dissertation is on the receipt of scientific degree of candidate of pedagogical sciences on specialty 13.00.07 – theory and method of education. – National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv, 2011.

In the dissertation research essence and value of education of tolerance of teenagers is reflected in the context of modern problems of pedagogic; conceptual bases of pedagogic of tolerance are described; certainly structure of tolerance of junior teenagers are determined.

In the process experimentally of research the author for the first time studied the features of awareness of maintenance of concept of tolerance for young and its value for junior teenagers in personal and public life; descriptions of levels (high, middle, low) of formed tolerance of junior teenagers are described; the model of education of tolerance of teenagers is theoretically grounded, developed and approved; methodical recommendations for teachers are given for education of tolerance by facilities of history both on lessons and in extracurricular activity.

Keywords: tolerance, education of tolerance, pedagogic of tolerance, structure, criteria, levels of formed tolerance, history, pedagogical terms, the model of education of tolerance.